

Адальберт БАРАНЬ

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9950-5601>
e-mail: caroline@kmf.uz.ua*

**ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
У ПРОЗІ РОСІЇ, США Й УГОРЩИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(за романами Василя Гроссмана «Життя і доля»,
Джеймса Джонса «Віднині і повік»,
Імре Кертеса «Знедоленість»)**

Проведено порівняльне дослідження методологічних основ зображення достовірності й особливостей ідейно-тематичного відображення історичних подій Другої світової війни на сторінках роману російського письменника Василя Гроссмана «Життя і доля», шедевр американського романіста Джеймса Джонса «Віднині і повік» та твору угорського прозаїка Імре Кертеса «Знедоленість». Зазначено, що в авторів досліджуваних праць не було потреби інтерпретувати історичні події за чужими спогадами, оскільки початковим документом у написанні стали життя й унікальна пам'ять самих письменників, і не лише в розумінні художнього відтворення правдивих сторін пережитого та побаченого, а й серйозних роздумів про проблеми взаємозв'язку минулого зі сучасним у їх моральних, соціальних, філософських, етичних аспектах. Висвітлено події та обставини, які зумовили формування особливостей світобачення письменників і призвели до написання романів на воєнну тематику. Вказано, що романи «Життя і доля», «Віднині і повік» та «Знедоленість» можна сміливо назвати глибоко особистісними й сокровенними творами авторів, які не возвеличували події історії, а через образну систему героїв глибоко розглядали, аналізували їхнє коріння. Зазначено, що порушені проблеми живуть та множаться і в ХХІ ст., сіючи війни та затьмарюючи світ. Констатовано, що автори названих творів показали історію ХХ ст. не на фоні перебільшених, політично агітаційних, героїчних, таких, що спонукають до смертельних боїв, часто за беззмістовні ідеали, картини, а з погляду правдивого значення історичних подій для сучасності.

Ключові слова: документалізм, історична пам'ять, режим, літературна традиція, письменницька свідомість, історична конкретність.

Історичні події Другої світової війни стали величезним імпульсом, силою, що вплинули на творчу свідомість, погляди, орієнтацію письменників і літературних критиків різних країн світу. Важливе місце в зображенні цих історичних моментів посідає і проза літератури Росії, США й Угорщини ХХ ст. Філософсько-літературною

інтерпретацією трагічних подій цього періоду стали роман російського письменника Василя Гроссмана (Васілій Грѳссман) (1905–1964) «Життя і доля» (1960), шедевр американського романіста Джеймса Джонса (James Jones) (1921–1977) «Віднині і повік» (1953) та твір угорського прозаїка Імре Кертеца (Imre Kertész) (1929–2016) «Знедоленість» (1975). Автори аналізованих творів були безпосередніми свідками подій Другої світової війни: їхні долі стали початковим документом у написанні, так би мовити, романів-сповідей.

У науково-критичній літературі про Другу світову війну існує чимало літературознавчих робіт, зосереджених на детальному аналізі складних душевних принципів людського буття в умовах війни. До таких належать присвячені особливостям творчості В. Гроссмана – книги і рукописи літературного критика та перекладача, одного з перших дослідників і публікаторів письменника Шімона Маркіша (Шимон Маркиш). Цікаві міркування про мотиви приреченості людини в умовах впливу диктаторської ідеології Сталіна (Йосиф Сталін) і її впливу на суспільні відносини й поведінку героїв роману В. Гроссмана «Життя і доля» в наукових працях Василя Куліша (Василий Кулиш), Валентина Оскоцького (Валентин Оскоцкий), Бориса Ланіна (Борис Ланин), Веслави Ольбрих (Веслава Ольбрых), Джона Гаррарда (John Garrard). Вихідним науково-критичним матеріалом у галузі дослідження роману «Віднині і повік» слугують праці Олександра Мулярчика (Александр Мулярчик), Стівена Картера (Steven Carter), Віллі Морріса (Willie Morris). Праці, Жужі Хетені (Zsuzsa Hetényi), Іштвана Надя (István Nagy), Юрія Гусєва (Юрий Гусев) містять цінний для сучасного покоління матеріал про унікальну життєву філософію героїв Імре Кертеца в умовах концентраційних таборів. Ці наукові роботи дають важливі роздуми про вміння людиною сприймати свою долю, зберігаючи при цьому особистість і гідність навіть перед лицем смерті.

Наукова проблема статті полягає в тому, щоби розкрити взаємозв'язок між історією та літературою з погляду висвітлення історичних подій, авторських поглядів на війну в художньому світі досліджуваних творів. Методологічною основою для цього послужила теза Данила Граніна (Даниил Гранин) про сучасну письменницьку свідомість: «... ми згадуємо переважно те, що нам подобається сьогодні, де ми виглядаємо достойно»¹. Проте не можна мовчати про реальні події в історії ХХ ст., правдиве відображення яких не пропагувалося в художній літературі або ж зображувалося у викривленій формі, що не відповідала дійсності. Виходячи з цього, основна мета статті – дослідити методологічні основи зображення достовірності й особливостей ідейно-тематичного відображення письменниками історичних подій Другої світової війни на сторінках художнього матеріалу, неперевершений зображальний приклад якого – вже названі твори. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити події та обставини, що зумовили формування особливостей світобачення письменників і привели до написання романів на воєнну тематику, ступінь об'єктивності інформації про історичний період, представлений у художніх текстах; зацентувати на ролі історичного роману для сучасного читача.

В авторів аналізованих текстів не було потреби інтерпретувати історичні події за чужими спогадами, прагнути документалізму як одного зі «шляхів поглиблення

¹ Воронов В. Горизонты военной прозы. *Октябрь*. (Москва). 1986. № 5. С. 188.

історизму воєнної прози»² або ж, як відзначає Ліна Косарева (Лина Косарева), як одного з прийомів «підвищення тону правди»³ твору. Документальними джерелами для них стали життя й унікальна пам'ять письменників не тільки в розумінні художнього відтворення пережитого й побаченого, але і серйозних роздумів про проблеми взаємозв'язку минулого зі сучасним у їх моральних, соціальних, філософських, етичних аспектах. У глибині тлумачення значення і цінності досвіду, знань, здобутих із пережитої історії минулого століття, криється мудра життєва філософія І. Кертеса про те, що для нього ця історія специфічна тільки в одному смислі: це – його історія, це, відзначає він, «відбулося зі мною. І головне – про те, що мені довелося пережити, вільний судити я сам: вільний не розуміти того, що відбулося зі мною, вільний використовувати все пережите для ... морального суду над іншими чи, навпаки, для пошуку виправдання, – але я також вільний зрозуміти те, що сталося, пережити потрясіння, і в потрясінні цьому шукати звільнення, іншими словами, перетворити свої переживання в досвід, у знання, і це знання зробити змістом свого подальшого життя»⁴.

Аналогічна гострота розуміння пережитої катастрофи в історії ХХ ст., її неминучих наслідків, що безкінечно повторюються в житті навіть сучасного покоління, невгамована спрага змістовного відтворення її правдивих сторін притаманні також спрямованим у далеку перспективу майбутнього художнім намірам і баченням В. Гроссмана та Дж. Джонса. У досліджуваних творах, окрім завдання відтворити історичний час і «освітити його моменти, які раніше залишалися в тіні, простежується й інше: спрямованість у майбутнє. Тривога і засторога. І тверде переконання у можливості впоратися з силами мороку, якщо будемо постійно пам'ятати і враховувати уроки»⁵, які дала Друга світова війна. У романах В. Гроссмана «Життя і доля», Дж. Джонса «Віднині і повік» та І. Кертеса «Знедоленість» «автор не просто відсторонений оповідач, а людина, якій небайдужа доля його героїв ..., історія їхнього життя глибоко пережита ним самим»⁶. Названі автори належать до плеяди тих письменників, які керувалися при створенні романів не «чиїмись ідеально розбудованими системами, а своїми роздумами про те, що сталося і що відбувається, філософією здорового глузду. Не пошук загального смислу історії, а віднайдення смислу історичних подій у найбільш широкому діапазоні»⁷ було для них найближчим. Письменники через низку ситуацій, у які потраплять їхні герої, дають власне пояснення причин і ймовірних наслідків історичних моментів, через свої роздуми про джерела доброго та злого вони подають читачеві власну систему цінностей у стосунках людей, етичні й моральні достоїнства якої не суперечать свободі, справедливості, любові та повазі до людини. Завдяки аналізованим рома-

² Иванова Л. В. Современная советская проза о Великой Отечественной войне. Москва, 1979. С. 87.

³ Косарева Л. Война и современность. *Дружба народов*. (Москва). 1985. № 2. С. 262.

⁴ Кертес И. Язык в изгнании: статьи и эссе / пер. с венг.: Е. Малыхина, В. Серета. Москва: Изд-во «Три квадрата», 2004. С. 31.

⁵ Филиппов Г. Во имя жизни. Заметки о современной военной прозе. *Звезда*. (Москва). 1983. № 5. С. 190.

⁶ Муратова Э. Солдаты вернулись домой. *Литературное обозрение*. (Москва). 1980. № 12. С. 102.

⁷ Бочаров А. Время собирать камни. «Малая проза» Василия Гроссмана. *Вопросы литературы*. (Москва). 1989. № 7. С. 21.

нам можна «скласти уявлення про певний аспект воєнної дійсності більш повне, ніж за документами»⁸.

Улітку 1941 р. В. Гроссман був мобілізований до армії і провів на фронтах майже всі чотири роки війни. Щоправда, не солдатом та не бойовим офіцером, а кореспондентом головної військової газети «Червона зірка» («Красная звезда»). «Він бачив буквально все – ганьбу, відчай і жах втечі, руїни міст і сіл, гетто і табори смерті, захват перемоги і торжество переможців»⁹.

І. Кертес у 15-річному віці пройшов та пережив усі кола пекла фашистських таборів Аушвіца й Бухенвальда, «пережив сталінізм, мешкаючи в Будапешті, зблизька спостерігав стихійне народне повстання та його придушення, як письменник навчився черпати натхнення виключно з негативних переживань»¹⁰, спогади про які стали визначальними в його творчості.

Військова служба Дж. Джонса розпочалася в 1939 р. У роки Другої світової війни він брав участь у бойових операціях на «тихоокеанському театрі воєнних дій»¹¹. Повернувшись на батьківщину, він був вражений тим, що «тилова Америка, повернувшись спиною до полів битв, не помічаючи загибелі десятків тисяч своїх синів, з гарячковим поспіхом робила гроші, нагріваючи руки на військових замовленнях. Як солдат, що пролив кров, захищаючи батьківщину, Дж. Джонс був глибоко ображений байдужістю співвітчизників і принижений повсюдно поширеною звичкою закривати очі на суворі випробування, тяготи, страждання, які випали на долю воюючих американців»¹².

Романи «Життя і доля», «Віднині і повік» та «Знедоленість» можна сміливо назвати глибоко особистісними й сокровеними творами авторів, які не возвеличували події історії в контексті, а через образну систему героїв романів глибоко розглядали, аналізували її коріння. Розглянені проблеми живуть та множаться і в ХХІ ст., сіючи війни й затьмарюючи світ. Історизм подій Другої світової війни став для письменників методом, якістю «світовідчуття, що дозволяло побачити в сучасності через призму історії ті процеси, які при іншому підході залишились би, ймовірно, нерозкритими»¹³. Але це судження буде неповним, якщо залишити поза увагою ще одну невід'ємну якість у методології зображення письменниками історичних подій Другої світової війни, що характеризується достовірністю художньо-виразного оформлення історичної пам'яті про війну, правдиві спогади яких яскраво вплетені В. Гроссманом, І. Кертесом і Дж. Джонсом у художнє полотно тексту досліджуваних романів. Д. Гранін справедливо розмірковував та стверджував, що «пам'ять – підступна річ. ... Те, що не подобається, ми витісняємо з пам'яті, ховаємо від себе. Не хочемо, аби не відчувати себе винними. ... Не можна створювати вибірккову історію»¹⁴, а також забувати трагічно незабутнє. Ця забудькуватість загрожує важко відлунитися одного разу і на нас самих, адже

⁸ Рамазашвили Г. Военная литература без права на документализм. *Вопросы литературы*. 2005. Май–июнь. С. 15.

⁹ Маркиш Ш. Василий Гроссман. Бабель и другие. Второе репринтное издание. Москва; Иерусалим, 1997. С. 45.

¹⁰ Кертес И. Язык в изгнании... С. 21.

¹¹ Ковалев Ю. Предисловие к роману «Отныне и вовек». Москва, 1986. Изд-во «Радуга». С. 3.

¹² Там само. С. 4.

¹³ Косарева Л. Война и современность. *Дружба народов*. (Москва). 1985. № 2. С. 262.

¹⁴ Воронов Вл. Горизонты военной прозы. *Октябрь*. 1986. № 5. С. 188.

живемо у сліпо впевненому в собі сучасному суспільстві, і «на долі світу, якщо люди забудуть про те, як вповзає фашизм і як починаються війни»¹⁵.

Для підсилення важливості думок про властивості історичної пам'яті та їх більш широкого трактування необхідно звернутися до особливих витоків літературних традицій довоєнних часів, періоду «червоних тридцятих»¹⁶ і перших десятиліть після війни, котрі були дуже важливими у формуванні світогляду, художньої манери констатування фактів історичної пам'яті в авторів романів «Життя і доля», «Віднині і повік» та «Знедоленість», створених у різному культурному середовищі, але з точним дотриманням норм реалістичної течії в літературі. Романи В. Гроссмана, Дж. Джонса й І. Кертеса не стали зняряддям, частиною масової культури, на прикладі яких «естетичні закономірності, притаманні будь-якій культурі, використовуються ... в ідеологічних та політичних цілях для збереження й утвердження світопорядку, який існує»¹⁷, а якраз навпаки – перетворилися на зброю масового враження, спрямовану проти всього, що призводить до знищення і винищення людей, стали на захист людини незалежно від її національності та віросповідання.

Обговорюючи переваги у правдивості відтворення історичних картин у романах В. Гроссмана, І. Кертеса та Дж. Джонса, описуючи вплив історичного чинника на художній світ письменників, необхідно звернутися до деяких естетичних особливостей, протиріч не тільки в літературному, а й політичному житті, притаманних колишньому Радянському Союзу, Угорщині та США напередодні Другої світової війни. На особливе сприйняття історичних подій 30-х років Василя Гроссмана вказує і Франк Елліс (Frank Ellis), наголошуючи, що автор роману «Життя і доля» акцентує увагу на тому, що «переосмислення життєвих цінностей, зумовлених війною, у Радянському Союзі почалося ще до 1941 року. Три події послужили своєрідним каталізатором, що спричинив так звану переоцінку життя – це колективізація, індустріалізація та репресії 1937 року»¹⁸. Унікальне відтворення В. Гроссманом прямого й прихованого впливу цих подій на людину зображено на сторінках «Життя і долі» – зразкового роману в російській літературній культурі ХХ ст. з опису чорних ганебних плям у світовій історії, рушійний механізм яких ґрунтувався на фашистських методах знищення, котрі активно застосовували і в гітлерівських таборах, зображених у романі І. Кертеса «Знедоленість», і для регулювання фальшивих демократичних відносин у нелюдській атмосфері армії США в романі Дж. Джонса «Віднині і повік», де порушено питання безпеки фашизації не тільки армії, а й американського суспільства.

Розглядаючи особливості російської воєнної прози залежно від історичних подій, не можна не згадати і про насажені верховним диктатом традиційні правила в радянському літературознавстві, пов'язані з естетикою соціалістичного реалізму, дотриманням вимог, встановлених та нав'язаних письменникам і критикам терору режиму Сталіна в 30-х роках, які вплинули як на літературний процес, так і на «масову

¹⁵ Бочаров А. Время собирать камни.... С. 22.

¹⁶ Гиленсон Б. Сталинизм и литература США. *Вопросы литературы*. 1989. № 12. С. 51.

¹⁷ Мулярчик А. Трудный путь понимания. «Русская тема в современной литературной жизни США. *Литературное обозрение*. 1984. № 11. С. 45.

¹⁸ Ellis F. Vasilii Grossman: The Genesis of Heresy 1937–41. *The Modern Language Review*. 1990. Vol. 85. No. 3. P. 654.

свідомість епохи»¹⁹. Як відзначав Борис Гіленсон (Боріс Гиленсон), «тільки зараз ми починаємо на весь голос говорити про ту незаперечну шкоду, яку приніс сталінізм письменникам Заходу»²⁰. Тут же дослідник додає, що «у зв'язку з цим корисно придивитися до деяких “білих плям” на літературній карті “червоних тридцятих”, які були складніші, трагічніші, ніж ми собі зазвичай уявляли»²¹. Під цими «білими плямами» приховувалися ті правдиві моменти в історії, які не можна було зарахувати до категорії згаданої вище «вибіркової історії», що містила тільки уважно відібраний матеріал, на основі якого створювався в художній і критичній літературах своєрідний фон. Він відводив погляд читача від небажаної для масового поширення інформації про психологічну атмосферу, властиву колишньому радянському суспільству не тільки напередодні, а й після Другої світової війни. Для письменників існували цілі сфери життя, які вони змушені були у «кращому випадку ігнорувати, але найчастіше – представляти в неправдивому світлі. Насамперед ... складні моменти історії нашої країни [мається на увазі Радянський Союз – А. Б.] у ХХ столітті»²².

Так, у художній і документальній літературах «на інформацію про голод в Україні на початку 30-х років було накладене найсуворіше табу. Замовчувалися і масштаби репресій у процесі колективізації та розкуркулення. Сталін, при всій своїй жорстокості, спілкуючись з іноземцями, артистично розігрував роль людини простої, скромної та відвертої»²³. Тому очевидними стають передбачення В. Гроссмана, що війна, міць якої представлена фашистською силою і вбивчою владою Сталіна, для колишнього радянського суспільства почалася ще до 1941 р. За всю Другу світову війну Радянська армія втратила менше воєначальників, ніж наприкінці 30-х років. Вони були знищені в результаті неправдивого звинувачення Сталіна в систематичній дезінформації та міжнародному провокаторстві. Згідно з даними, наведеними в роботі Бориса Ланіна (Борис Ланин), «втрати серед командного складу Червоної Армії за 1937–1938 роки перевищили 39 тис. осіб. За всю найбільш кровопролитну війну було втрачено значно менше командирів. ... Тільки 7 відсотків командирів мали вищу освіту. 37 процентів не закінчили навіть середні військово-навчальні заклади. По суті, командний склад був відкинтий за своїм інтелектуальним потенціалом на рівень громадянської війни»²⁴.

Втілення історичної правди в художню, знищення залізної завіси і викриття фону, створеного під впливом радянського чинника, не стали панівними напрямками і в літературі часів війни. Та більше, у висунутих воєнним часом практичних потребах коротких жанрових форм воєнної прози – оповіданнях, які «аж до 1943 року йшли попереду роману та повісті у відображенні часу»²⁵, в центрі уваги російських письменників були переважно ідеї, що агітували, закликали до героїчних боїв за батьківщину,

¹⁹ Стыкалин А. «Все взоры на Москву!» (Эстетика и художественная практика социалистического реализма в Венгрии начала 1950-х гг.). *Венгерское искусство и литература XX века*. Санкт-Петербург: Изд-во «Алетейя», 2005. С. 203.

²⁰ Гиленсон Б. Сталинизм и литература США. *Вопросы литературы*. 1989. № 12. С. 51.

²¹ Там само.

²² Мулярчик А. Трудный путь понимания. «Русская тема в современной литературной жизни США». *Литературное обозрение*. 1984. № 11. С. 32.

²³ Гиленсон Б. Сталинизм и литература США. С. 54.

²⁴ Ланин Б. А. Новая проза о войне и диалогия В. Гроссмана «Жизнь и судьба». Москва, 1992. С. 7.

²⁵ Ковалева В. А. Русский советский рассказ. Очерки истории жанра. Ленинград: Изд-во «Наука», 1970. С. 469.

образи зі сильними хоробрими рисами і якостями. Література мала пропагандивне значення – героїзувала війну і в «повному розумінні могла вчити жити й боротися»²⁶. У реалістичній прозі 40-х років проголошення і «підкреслення героїчного, незвичайного в умовах війни зумовило трактування багатьох творів воєнної літератури як романтичних»²⁷. У ній увага переважно зосереджувалася на позитивних рисах героя і народу, навіть трагічне відображалось тільки в героїчній надихненій формі, на що вказує і Діана Берестовська (Диана Берестовская), розмірковуючи над тим, що в «період “застою” в естетичних оцінках склалася думка, що радянське мистецтво може трактувати трагічне тільки як умову перемоги, тільки як “героїчну трагедію”»²⁸.

Прикладом найпоширенішого трактування такої «героїчної трагедії» може стати абсурдна ідеалізація причин, за яких учасник війни потрапив у ворожий полон. Коли згадували про людину, що побувала у фашистському полоні, казали: «Був поранений, потрапив у полон, втік»²⁹. Згідно з цим судженням іншим шляхом у полон і не потрапляли, по-іншому з нього й не визволялись. Сьогодні вже загальновідомо, що звільнялися тільки в переносному значенні, умовно, бо той, хто визволявся живим, потрапляв у новий полон – рідний табір ГУЛАГ: тут «місця вистачало на всіх. Одні потрапляли туди прямо з німецького табору, пройшовши через особливу нараду й отримавши передбачені “за законом” сім, рідше – п’ять років. Іншим дозволяли ковтнути свободи, обманутися уявним прощенням. Але 1949 року вони заплатили за цей ковток значно дорожче – 25 років за зраду Батьківщини, з наступною п’ятирічною висилкою та п’ятирічним позбавленням у правах»³⁰.

Важко було б навіть перерахувати всі жорстокості сталінського режиму, на подібність якого з політикою режиму Гітлера вказує в романі «Життя і доля» В. Гроссман, а коротка характеристика цих діянь у моїй статті служить тільки нагадуванням історичних обставин кінця 30-х – початку 40-х років про насаджену атмосферу страху та підозри, в умовах яких виникли засновані на естетиці сталінізму важкі відносини диктатури та мистецтва, що знайшли ідейно-тематичне відображення не тільки в російській літературі, а й світовій культурі.

У великій злагоді з радянською художньою культурою реалізовувалася творча ідеологія Сталіна і в офіційному літературно-художньому процесі Угорщини 50-х років. Суть насадженої зверху естетики в угорській літературі та мистецтві полягала насамперед у тому, що «всупереч суті поняття “реалізм” і, як правило, всупереч власним деклараціям естетика соціалістичного реалізму орієнтувала зовсім не на відображення об’єктивно даної реальної дійсності у всій багатоманітності її глибинних соціальних зв’язків, а на створення картини світу, що відповідала уявленням партійної верхівки про ідеальне суспільство. ... Дійсність була такою, якою ... політики хотіли її бачити»³¹. Література в таких умовах перетворювалася на знаряддя політичної пропаганди, яке повністю фальшувало історичну реальність, вона «слухняно слідує за затвердженим поглядом на все, позбавляється головної своєї якості – здатності

²⁶ Ковалева В. А. Русский советский рассказ... С. 495.

²⁷ Там само. С. 501.

²⁸ Берестовская Д. С. Героическое и трагическое в современной прозе о Великой Отечественной войне. *Филологические науки*. (Москва). 1989. № 3. С. 4.

²⁹ Ланин Б. А. Новая проза о войне... С. 10.

³⁰ Там само.

³¹ Стыкалин А. «Все взоры на Москву!»... С. 233.

відкривати світ, служити інструментом пізнання історії»³², вона не підкорює читача правдивістю і художністю на сторінках воєнної прози. Зі «збентеженою посмішкою», говорить Олег Смирнов (Олег Смирнов): «Як про гріхи молодості можна згадувати роки, коли війна відкрито романтизувалася. Але, очевидно, варто сказати інакше: червоніючи від сорому, як про художню глухоту, можна згадати роки, коли війна зображувалась певним безпечним заняттям з добування орденів. Не забудемо про персти, що вказують: не пишіть про 41-й, пишіть про 45-й, не пишіть про кров, страждання, смерті, сором відступів, пишіть про силу й могутність Радянської Армії, про радощі й солодкий смак, блиск і сяння наших перемог»³³.

Традиція втручання «вказівних перстів» у російську воєнну прозу не була звичаєм тільки 40–50-х років. Вказівки цих «перстів» дотримуватися правила фальсифікованого зображення війни та влади на сторінках художньої літератури відповідно до державних інтересів діяли і в другій половині ХХ ст. Підтвердженням цьому служать вимоги до змалювання в російській художній літературі подій недалекого минулого – радянсько-афганської війни, яку сторонньому оку, а також її безпосереднім учасникам, а це переважно молодь, навіюють як битву за батьківщину, що перебуває занадто далеко від закривавлених афганських гір і просторів. Достовірні приклади впливу вищого уряду на слово й долю автора, що зображує цю війну, представлені у творі Світлани Алексієвич (Святлана Алексієвіч) (1948–) «Цинкові хлопчики» (1989). Автор цієї великої повісті, лауреат Нобелівської премії з літератури (2015) – жертва 90-х років за висловлену правду й зображену картину про безглузду війну. Повість «Цинкові хлопчики» написана в жанрі роману-голосу, твору про довгий воєнний конфлікт (маємо на увазі афганську війну, яка за участі радянських військ тривала з 1979 р. по 1989 р.) останніх десятиріч радянської держави, під лозунгом інтернаціональної дружби й допомоги афганському народові, про війну, події якої дуже ретельно приховувалися від матерів і батьків, жінок і дітей, що й не дивно, «якщо повідомлення про війну підпорядковані політичним міркуванням, як це відбувалося в Радянському Союзі протягом всього конфлікту в Афганістані»³⁴. Для рідних, що залишилися на батьківщині, наслідки цієї невідомої війни ставали очевидними тільки за цинковими трунами з молодими хлопцями, які прилітали на «чорних тюльпанах» із війни, що «тривала уже два роки, але на “цивілці” про неї знали мало, і говорили мало ..., труни вже в місто привозили, але ховали таємно, вночі»³⁵. У «Цинкових хлопчиках» авторка зауважує, що письменників і журналістів, «яких присилали, щоби вони приховували правду про бої, що тривали, солдати прозвали “казкарями”. Типове в загальнопоширеному армійському слензі це прізвисько свідчить про те, що приховувати жахи війни тільки з допомогою політичного фразерства неможливо, не створюючи ретельно розробленої казки»³⁶.

³² Ланин Б. А. Новая проза о войне... С. 3.

³³ Смирнов О. Неумирающие корни (военная проза: сегодня и завтра). *Вопросы литературы*. 1986. № 5. С. 18.

³⁴ Шварц Г. «Анна Каренина» вместо «Войны и мира». Размышления об «афганской» прозе. *Знамя*. (Москва). 1992. № 1. С. 235.

³⁵ Алексієвич С. Цинковые мальчики. Роман. URL:<http://www.lib.meta.ua/book/11881/> (дата звернення: 22.02.2020).

³⁶ Шварц Г. «Анна Каренина» вместо «Войны и мира»... С. 235.

Стає очевидним та неминучим те, що так старанно закладалося творцями історії 30–40-х років і насильно нав'язувалося письменникам у вигляді дотримання форм виразності, передбачених традицією соціалістичного реалізму, сильно детонує також у російському літературному мистецтві кінця ХХ ст., яке ввійшло в наступне, ХХІ ст., новими воєнними конфліктами. Осколки міни, що детонувала, представлені судовою владою, яка звинуватила роман «Цинкові хлопчики» в написанні правди про Афганістан, поранили й білоруську письменницю Світлану Алексієвич за сказану історичну істину про війну у творі, визнаному світом, але не прийнятому тим колом суспільства кінця 90-х, де «зловісне дихання імперської політики, не до кінця реалізованої в Афганістані, відчувається все виразніше..., де суд над Світланною Алексієвич – лиш складовий епізод у довгому ланцюжку прихованих і явних проявів подібного роду»³⁷.

Зображена доля письменниці та її твору, трагічність сприйняття яких співзвучна з романами В. Гроссмана «Життя і доля», І. Кертеса «Знедоленість», Дж. Джонса «Віднині і повік», служить тільки зразком того, яку ціну доводилося платити письменникам за зображену історичну правдивість, що не суперечила дійсності, не перетворилася у вільну або ж невільну історичну фальш авторського слова.

Життя В. Гроссмана і доля його роману утворили нероздільне ціле, константну одиницю прозової величини, аналітичний вимір гідності якого поступово дає читачам нові результати в інтерпретації значення та впливу «Життя і долі» на культуру взаємин усього людства. На думку Володимира Войновича (Владимир Войнович), «якби цей роман був опублікований у той час, коли був закінчений, тобто в 1960 році, він став би без сумнівів світовою літературною сенсацією. Але треба зазначити, що на той час сенсації не сталося. Сталося щось інше. Цей випадок абсолютно унікальний. До цього траплялося, звичайно, що заарештовували автора і забирали всі його папери без розбору або з розбором, але тут був заарештований не автор, а сам роман. Саме не забраний, не вилучений, не конфіскований, а заарештований, як жива людина»³⁸. Для тлумачення причин виникнення цієї неординарної ситуації необхідно перш за все звернутися до багатосторонності значень «Життя і долі». Роман має не тільки художньо-образотворче, й своєрідне історичне значення, у ньому поряд із літературними образами представлено й багато політичних діячів та воєначальників. Письменник критично аналізує їхню роль у подіях Другої світової війни, розкриває джерело безмежної схильності людини до добрих і, здавалося б, неможливих, незбагнених нашому розуму, жорстоких діянь. В. Гроссман посмів заторкнуту й відповісти в романі на такі незвичні в його час запитання, які пов'язані з ідеологією зверхнасилля тоталітарних систем, подібністю між сталінським соціалізмом і гітлерівським нацизмом, перетворенням людини в раба режиму й можливістю звільнитися від гніту тоталітарної влади, з філософією антисемітизму в суспільстві. Він не боїться цих запитань, не шукає шляхів відхилення від наміченого ідейного напрямку, не відводить своїх очей від темних сторін дійсності, не зупиняється там, де його думка доходить до забороненої межі. Щобільше, він щосили намагався переступити цю межу, не допустити перетворення роману на затриману книжку, процес видання якої – факт

³⁷ Быков В. Афганская карта. Как ее используют национал-коммунистические круги Беларуси. *Литературная газета*. 1994. № 4. С. 11.

³⁸ Войнович В. Жизнь и судьба В. Гроссмана и его романа. *Книжное обозрение*. 1989. № 4. С. 9.

знеславлення величі роману «Життя і доля». Цей роман, як каже Дейвід Джіспай (David Gillespie), – «один із найбільш руйнівних творів, який коли-небудь вийшов із-під пера радянського письменника»³⁹.

Сьогодні роман «Життя і доля», який пройшов довгий шлях до світового визнання, подолавши за два десятки років двохсотлітню заборону на його видання, вже зайняв гідне місце в історії світової літератури, перекладений різними мовами світу, став невичерпним джерелом театрального і кінематографічного мистецтва, він «гідний уваги майбутніх поколінь, він може відповісти на їхні запитання»⁴⁰.

Недоцільно відмежовувати одне від одного пережите і досвід, й у випадку творчого становлення І. Кертеса вони взаємозв'язані та взаємозалежні, обумовлюють філософію письменника про життя і долю людини. Те, що пережив І. Кертес, «навіть чи можна віднести до розряду естетичних переживань»⁴¹. На особливу увагу в його житті заслуговує перебіг подій 1944 р. і 1945 р. Пережите більше ніколи не зникало зі свідомості письменника. Те, що сталося з Кертесом за цей відносно невеликий проміжок часу (маємо на увазі 11 місяців у таборах смерті в 1944–1945 рр.) мало невимірне значення для його досвіду, воно стало для нього «даром небесним»⁴², заради якого, як він каже, і «винятково з цієї єдиної позиції, я згоден бути євреєм, винятково цю позицію я вважаю успіхом, навіть особливим успіхом, ... не те, що я єврей, тому що мені плювати ..., хто я такий, а те, що я, як затаврований єврей, зміг побувати в Освенцімі, що завдяки своєму єврейству я все ж пережив щось таке, подивився в очі чогось такому, знаю, раз і назавжди, ... знаю щось таке, від чого я не відречуся ніколи і ні за яку ціну ...»⁴³. Роман І. Кертеса «Знедоленість» побудований «саме на враженні автора, які він виніс із фашистських таборів смерті, куди його відвезли у віці п'ятнадцяти років. Проїшовши кризу пекло Освенціма і Бухенвальда, Імре Кертес дивом залишився живим, повернувся додому і через 30 років виклав пережите в романі “Знедоленість”, який став невід'ємною частиною його творчості. Із позиції письменника, після Освенціма нема майбутнього, нема навіть Бога: “Поки існував Бог, ми ... вели діалог з Ним, з Богом, а тепер Його нема”»⁴⁴. Виходячи із відомого висловлення Теодора Адорно (Theodor Adorno), що після Освенціма поезія неможлива, Імре Кертес не бачить майбутнього і для різноматематичної літератури. При цьому Кертес переформулював думку Адорно: «... після Освенціма можна писати вірші лише про Освенцім»⁴⁵.

У пришвидшенні процесу усвідомлення людством катастрофи ХХ ст. значну роль відіграють твори І. Кертеса. Із них сучасному читачеві вже відомо багато про деталі, логіку, моральні уроки, страждання в'язнів концентраційних таборів. Однак, виходячи з позиції автора, цих знань недостатньо, щоб позбутися сили, яка завдала людині ХХ ст. незагойні каліцтва, що кровоточать і сьогодні при кожному дотику до них. Зворушливі відкриття, які здійснив І. Кертес із цього страшного досвіду,

³⁹ Gillespie D. Russian Writers Confront the Past: History, Memory, and Literature, 1953–1991. *World Literature Today* (Norman, Oklahoma). 1993. Vol. 67. № 1. P. 76.

⁴⁰ Аннинский Л. Мирозданье В. Гроссмана. *Дружба Народов*. 1988. № 10. С. 256.

⁴¹ Кертес И. Язык в изгнании... С. 11.

⁴² Кертес И. Кадиш по нерожденному ребёнку. Москва: Изд-во «Текст», 2003. С. 196.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. С. 36.

⁴⁵ Кертес И. Язык в изгнании... С. 58.

узагальнені у творчій праці письменника, у творах, народження та життя яких має свою особливу передісторію та історію як життя людини. З метою з'ясування цього необхідно повернутися до перших кроків письменника, до початку шляху, що привів його до тих відкриттів в історії ХХ ст., на основі яких прозаїк робить висновки, що мають вирішальні доленосні значення для людства. У випадку І. Кертеса, ці явища спричинені обставинами сімейного виховання, у яких протікали дитячі та юнацькі роки письменника, де він виростав і виховувався в душі єврейських звичаїв. Важливість звернення до підліткового періоду в роздумах про творче становлення письменника мотивується ще одним, швидше за все, трагічним у протиставленні сприйняттю як «небесний дарунок» факту. Він полягає у тому, що саме в цьому віці, коли людина сприймає довкілля ще дитячими очима, І. Кертес був в'язнем таборів смерті. Саме з позиції дитячого погляду головного героя твору «Знедоленість» Дьордя Кевеша автор у ролі спостерігача, який маскується під об'єктом спостереження, аналізує в таборі дії дорослих і сам дорослішає у цьому процесі. Дьордь намагається поводитися по-дорослому і все зрозуміти (у творі часто повторюються фрази «я зрозумів», «я визнав»). Враження саме цього періоду життя І. Кертеса послужили передісторією для написання одного з головних романів письменника – «Знедоленість», ставши фактичним матеріалом для викладення у ньому історії людини, знання якої не можна ігнорувати, воно важливе для запобігання спроби виникнення такого оточення, у якому людину змушують сприймати «зло як добро, неподобство як прекрасне, несправедливість як справедливість»⁴⁶.

Для становлення Імре Кертеса як письменника притаманна поступовість і логічність. З моменту повернення із табору смерті до початку роботи над романом «Знедоленість» пройшло півтора десятка років. Над написанням твору автор працював з 1960 р. по 1973 р. За цей час у прямому значенні слова він подорослішав, позбавився сприйняття історичних подій дитячими очима, однак лише з фізичного погляду, а не з творчого, зокрема розповідного, у чому полягає і новизна роману (письменник за допомогою дитячого погляду Дьордя Кевеша говорить у романі від першої особи, озвучує свої переживання, враження, відчуття, спостереження). Після повернення із таборів смерті деталі, які трапилися, Кертес у словесній виразній формі «забув». Друзям він згадував і розповідав тільки веселі історії зовсім невеселих подій, абсолютно не заторкуючи суті значення того, що трапилося. Їх письменник підняв лише тоді, коли почав писати перший твір – «Знедоленість», який став частиною своєї трилогії, до якої увійшли другий і третій романи – «Фіаско» (1988) та «Кадиш для ненародженої дитини» (1990). Тісний взаємозв'язок між ними полягає у тому, що в них спільний герой – дитина (тобто автор), який виступає у ролі художнього первістка, народжений авторським пером і мисленням, а також як фізично живий плід, народження якого, відповідно до поглядів оповідача, категорично протипоказано обставинами, що склалися у ХХ ст. У романі «Кадиш для ненародженої дитини» автор пише про те, що після Освенціма не можна народжувати на світ дітей, а в романі «Фіаско» – про те, що не можна створювати художній текст, про труднощі появи на світ первістка – роману «Знедоленість».

Аналіз творчих поглядів І. Кертеса, світу його почуттів і переживань, утілених у творі «Знедоленість», не можна провести без доповнювальних та інтерпретаційних

⁴⁶ Хамваш Б. *Scientia sacra*. [Священное знание]. Москва: Изд-во «Три квадрата», 2004. С. 203.

цей роман творів, у сукупності які мають однакові заслуги, а також співзвучність у тематичних та ідейних аспектах. У трилогії І. Кертес представив свою правдиву і неспростовувану позицію не тільки про виникнення таборів смерті, а також про теорії, на яких була побудована й донині міцно тримається спрага до етнічного очищення світу, до повної ліквідації певних національностей і, як констатує письменник у Стокгольмському виступі, «після Освенціма не відбулося ще нічого, що його спростувало б. У моїх творах Голокост ніколи не поставав в минулому часі»⁴⁷. Історичний дух Освенціма не тліє, він не винищений останніми пострілами на полях битв Другої світової війни, а примарною тінню приховується і в щоденній методиці управління людськими масами ХХІ ст. У нас, як пише І. Кертес, «все ще немає стовідсоткової впевненості в тому, що про ... табори можна вже говорити в завершеному минулому часі»⁴⁸, адже «коріння, з яких вони вирости, все ще живі, вони і надалі розростаються та міцніють у сучасному суспільстві»⁴⁹.

Прагнення відтворення правдивості й історичної конкретності притаманні і твору Дж. Джонса «Віднині і повік». Для Америки війна не була вітчизняною, не означала захисту рідної землі. Американці воювали за тисячі кілометрів від рідного дому, у чужих країнах. Американська армія не мала тієї чіткої мети війни, яку ставили перед собою громадяни країн, що зазнали нападу фашистів. Для героя роману «Віднині і повік» генерала Сема Слейтера німецький фашизм зовсім не був ворожою ідеологією, у його поведінці важко відчитати противника фашизму, на його думку, фашизм – цілком нормальний метод для наведення порядку не тільки в рядах армії США, але і за її межами. Справжній фашист – кухар Старк, який ненавидить негрів, стверджує, що їх треба вбивати. Расизм – невід’ємна риса подібних Старку героїв роману. Розмірковуючи про права людини, він стверджує, що в цьому світі «насправді ні в кого нема ніяких прав. Будь-які права людина виборює силою, а потім старається їх втримати. Й існує тільки один спосіб отримати якісь права – відібрати їх в іншого»⁵⁰. Така вовча поведінка ґрунтується на фашистських психології й ідеології. Типовим фашистом у романі є також штабс-сержант Джадсон, на прізвисько Товстомордий. Рядовий Пруїт, не витримавши незліченних знущань Товстомордого, говорить своєму другові Меллою, що хоче вбити Джадсона. Меллой, найбільш розумний і політично свідомий персонаж роману Дж. Джонса, відповідає: «Якщо тобі так хочеться вбити, то краще вбий те, що зробило Товстомордого таким, яким він є»⁵¹.

Отже, при всій складності сприйняття і ставлення до Другої світової війни читачеві романів «Віднині і повік», «Життя і доля» та «Знедоленість» через об’єктивну позицію авторів та їхні логічні роздуми запропонований дуже важливий вибір: за чи проти фашизму і тоталітарного режиму. Можливість цього вибору співзвучно відкрита в аналізованих творах. Наведені фрагменти історичних подій напередодні

⁴⁷ Кертес І. Язык в изгнании... С. 15.

⁴⁸ Там само. С. 55.

⁴⁹ Барань А. Б. Вплив подій Другої світової війни на світогляд Імре Кертеса та його відображення в романі «Знедоленість». *Полікультурність та різноманітність у 21 столітті. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Берегово, 27–28 березня 2018 р.)*. Ужгород, 2018. С. 33–35.

⁵⁰ Джонс Дж. Огньне и вовек. Роман. Москва: Изд-во «Радуга», 1986. С. 643.

⁵¹ Там само.

Другої світової війни та в повоєнні десятиліття служать тільки вузьким обрамленням великої та складної теми про різні сторони взаємовпливу і взаємозв'язку історії та літератури, про висвітлення фактів тільки правдивої історії на сторінках художніх творів, навіть всупереч історичному часу, коли влада розбещувала й підкоряла собі особистість.

Символом відповідної реакції, яка чинила опір фальсифікації історичної пам'яті і правди, придушення насильства, стали твори письменників – очевидців аналізованої історії ХХ ст. Цей період пережив і російський романіст В. Гроссман, і угорський письменник І. Кертес, який пильно спостерігав за цим часом й описав його фашистську культуру, і американець Дж. Джонс. Але спільний у них не тільки період, який вони прожили на різних континентах. Паралелі спостерігаємо в роздумах про викладені історичні події, причини їх виникнення. Явно детонуючі наслідки в житті людини, народу, нації (навіть ХХІ ст.) йдуть далі біографічних даних письменників, які народилися в несприятливий час, в обставинах, у яких аналізовані романи за вірність історичній і художній правді на момент появи піддавалися різкій критиці, були прийняті як знак очорнення не тільки національної літератури, а й світового мистецтва. Автори цих творів показали історію ХХ ст. не на фоні перебільшених, політично агітаційних, героїчних, таких, що спонукають до смертельних боїв, часто за беззмістовні ідеали, картини, а з погляду правдивого значення історичних подій для сучасності. В. Гроссман, Дж. Джонс та І. Кертес зняли маски неправди і заборони з історичних подій, недоступних для масового огляду, що представляли табу для читача.

REFERENCES

1. Aleksievich, S. Tsynkovye malchiki. Roman. Retrieved from <http://www.lib.meta.ua/book/11881/> [in Russian].
2. Anninskii, L. (1988). Mirozdanie V. Grossmana. *Druzhba Narodov*, 10, 256 [in Russian].
3. Baran, A. B. (2018). Vplyv podii Druhoi svitovoi viiny na svitohliad Imre Kertesa ta yoho vidobrazhennia v romani «Znedolenist». Poccodings of the International Scientific-Practical Conference: Polikulturnist ta riznomanitnist u 21 stolitti, (pp. 33–35), Berehovo, 27–28 bereznia 2018. Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Berestovskaia, D. S. (1989). Heroicheskoe i tragicheskoe v sovremennoi proze o Velikoi Otechestvennoi voine. *Filolohicheskie nauki*, 3, 4 [in Russian].
5. Bocharov, A. (1989). Vremia sobirat kamni. «Malaia proza» Vasilii Grossmana. *Voprosy literatury*, 7, 21 [in Russian].
6. Bykov, V. (1994). Afganskaia karta. Kak ee ispolzuiut natsyonal-kommunistycheskie krugi Belarusi. *Literaturnaia gazeta*, 4, 11 [in Russian].
7. Dzhons, Dzh. (1986). *Otnyne i vovek. Roman*. Moscow: Izd-vo «Raduga» [in Russian].
8. Ellis, F. (1990). Vasilii Grossman: The Genesis of Heresy 1937–41. *The Modern Language Review*, 85 (3), 654 [in Russian].
9. Filippov, H. (1983). Vo imia zhyzni. Zametki o sovremennoi voiennoi proze. *Zvezda (Moscow)*, 5, 190 [in Russian].

10. Gillespie, D. (1993). Russian Writers Confront the Past: History, Memory, and Literature, 1953–1991. *World Literature Today* (Norman, Oklahoma), 67 (1), 76 [in English].
11. Hilenson, B. (1989). Stalinizm i literatura SSHA. *Voprosy literatury*, 12, 51 [in Russian].
12. Ivanova, L. V. (1979). *Sovremennaiia sovetskaia proza o Velikoi Otechestvennoi voine*. Moscow [in Russian].
13. Kertes, I. (2003). *Kadysh po nerozhdenному rebionku*. Moscow: Izd-vo «Tekst» [in Russian].
14. Kertes, I. (2004). *Yazyk v izgnanii: stati i esse* (E. Malykhina, Trans.). Moscow: Izd-vo «Tri kvadrata» [in Russian].
15. Khamvash, B. (2004). *Scientia sacra. [Sviashchennoe znanie]*. Moscow: Izd-vo «Tri kvadrata» [in Russian].
16. Kosareva, L. (1985). Voina i sovremennost. *Druzhba narodov* (Moscow), 2, 262 [in Russian].
17. Kovaliov, Yu. (1986). *Predisloviie k romanu «Otnyne i vovek»*. Moscow: Izd-vo «Raduga» [in Russian].
18. Kovaliova, V. A. (1970). *Russkii sovetskii rasskaz. Ocherki istorii zhanra*. Saint Petersburg: Izd-vo «Nauka» [in Russian].
19. Lanin, B. A. (1992). *Novaia proza o voine i dilogiiia V. Hrossmana «Zhyzn i sudba»*. Moscow [in Russian].
20. Markish, Sh. (1997). *Vasilii Hrossman. Babel i drugie* (2nd ed.). Moscow; Jerusalem [in Russian].
21. Muliarchik, A. (1984). Trudnyi put ponimaniia. «Russkaia tema v sovremennoi literaturnoi zhyzni SSHA. *Literaturnoe obozrenie*, 11, 45 [in Russian].
22. Muratova, E. (1980). Soldaty vernulis domoi. *Literaturnoe obozrenie*, 12, 102 [in Russian].
23. Ramazashvili, H. (2005, Mai-Iiun). Voiennaia literatura bez prava na dokumentalizm. *Voprosy literatury*, 15 [in Russian].
24. Shvarts, H. (1992). «Anna Karenina» vmesto «Voiny i mira». Razmyshleniia ob «afganskoi» proze. *Znamia* (Moscow), 1, 235 [in Russian].
25. Smirnov, O. (1986). Neumiraiushchiie korni (voiennaia proza: sehodnia i zavtra). *Voprosy literatury*, 5, 18 [in Russian].
26. Stykalin, A. (2005). «Vse vzory na Moskvu!» (*Estetika i khudozhestvennaia praktika sotsyalisticheskoho realizma v Vengrii nachala 1950-kh hh.*). *Venherskoie iskusstvo i literatura XX veka*. Saint Petersburg: Izd-vo «Aleteiia» [in Russian].
27. Voinovich, V. (1989). Zhyzn i sudba V. Grossmana i eho romana. *Knizhnoe obozrenie*, 4, 9 [in Russian].
28. Voronov, V. (1986). Horizonty voennoi prozy. *Oktiabr* (Moscow), 5, 188 [in Russian].

Adalbert BARAN*PhD**Associate Professor at the Ferenc Rákóczi II
Transcarpathian Hungarian College of Higher Education**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9950-5601>**e-mail: caroline@kmf.uz.ua***FEATURES OF DEPICTION THE SECOND WORLD WAR EVENTS IN THE XXth CENTURY RUSSIAN, AMERICAN AND HUNGARIAN PROSE (BASED ON THE NOVELS «LIFE AND FATE» BY VASILIIY GROSSMAN, «FATELESSNESS» BY IMRE KERTÉSZ, «FROM HERE TO ETERNITY» BY JAMES JONES)**

The present article deals with the comparative analysis of the methodological bases of depicting the authenticity, features, and character of ideological-thematic reflection of the Second World War events on the pages of the novel by Russian writer Vasily Grossman (1905–1964) «Life and Fate» (1960), the masterpiece by the American novelist James Jones (1921–1977) «From here to eternity» (1953) and the work by the Hungarian novelist Imre Kertész (1929–2016) «Fatelessness» (1975). The novels' authors did not need to interpret historical events by other people's memories and strive for a documentary. The original document in the novels was the life and unique memory of the writers themselves, and not only in the sense of the artistic reproduction of the true sides of the survived and seen, but also in terms of serious thoughts about the relationship of the past with the present in their moral, social, philosophical and ethical aspects. The article highlights the events and circumstances that predetermined the formation of features of the writers' worldview and led to the writing of the novels on military topics. The novels «Life and Fate», «Fatelessness», and «From here to eternity» can be considered as deeply personal works by the writers who have not declared, magnified the events of the history in context, but through the image system of the novels deeply examined, analyzed their roots. The authors of the novels have shown the history of the 20th century not on the background of exaggerated, politically agitating, heroic pictures, but from the point of view of the true significance of historical events for modern society.

Keywords: documentary, historical memory, regime, literary tradition, writer's consciousness, historical concreteness.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігора Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Jurij. Plona Zginyi, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році.	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкою – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352

МОВОЗНАВСТВО

Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Ресент Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533